

TIPOVI EKSPRESIVNIH IMENICA I STRUKTURA NJIHOVOG ZNAČENJA U JEZIKU PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA

*Miodarka Tepavčević, Filološki fakultet – Nikšić, Univerzitet Crne Gore
migat@t-com.me*

10.31902/fll.27.2019.12

UDK 811.163.4:82.09 Petrović Njegoš P. II

Apstrakt: Tema ovog rada jeste ekspresivna leksika u Njegoševom jeziku i fenomen ekspresije u istorijskoj perspektivi. Analiziraćemo imenice pozitivne i negativne ekspresije; ukazaćemo na tipove leksičko-semantičkih grupa, njihovu funkcionalnost i frekventnost s obzirom na parametar pola.

Ključne riječi: leksika, ekspresivi, imenice, Petar II Petrović Njegoš.

Jedno od značajnih područja ispitivanja jezika nekog pisca jeste izučavanje leksike s obzirom na emocionalno-ekspresivne, funkcionalno-stilske karakteristike. Denotacija podrazumijeva osnovno ili eksplicitno značenje neke riječi, dok se pod konotacijom ili implicitnim značenjem podrazumijevaju dodatne komponente leksičkog značenja. U ovu leksiku ubraja se: emocionalno-ekspresivna leksika, funkcionalno-stilistički markirana leksika, žargonizmi, neologizmi, arhaizmi, dijalektizmi, profesionalizmi i dr. (Katnić-Bakaršić 1999: 83). Ukoliko je neka jezička jedinica stilski markirana, to znači da ona posjeduje dodatno stilsko obilježje u odnosu na jedinice koje nijesu stilski markirane. Dakle, jezičke jedinice mogu biti sa uvećanom ili niskom konotacijom, formalno i neformalno markirane, emocionalno-ekspresivno markirane (Katnić-Bakaršić 1999: 13). U konotativnoj komponenti leksičkog značenja „sadržani su podaci o semantičkoj markiranosti lekseme, ekspresivni odnos govorne zajednice prema onome što znači neka leksema” (Dragičević 2007: 60).

U literaturi ekspresivnost se definiše kao „izrazita izražajnost, koja se ostvaruje ili konotativnom semantičkom strukturom ili naročitom glasovnom strukturom” (Ristić 2004: 18). Branko Tošović smatra da ekspresivnost na jezičkom planu obuhvata formalne, semantičke, funkcionalne i kategorijalne jedinice u njihovim homogenim i heterogenom odnosima, koji izražavaju svjestan emocionalni i/ili egzistencijalni odnos govornika prema sagovorniku ili

sadržaju poruke (Tošović 2004: 25). On navodi sedam tipova gramatičke ekspresivnosti.³⁷ Upotreba ekspresivne leksike može biti uslovljena različitim faktorima, kao formom jezika, sferom opštenja, karakterom govora, socijalnim karakteristikama govora i sl. (Ristić 2004: 18). Imajući u vidu specifičnosti ekspresivne leksike, u ovom radu bavićemo se karakteristikama imeničkih ekspresiva na korpusu Njegoševog jezika³⁸, kao i sistemskim funkcionisanjem na leksičkom i komunikativnom planu. Svaka vrsta riječi učestvuje na svoj način u stvaranju ekspresivnosti, tako da imenice zauzimaju jednu od značajnih pozicija s obzirom na to da se radi o vrsti riječi sa bogatim stilističkim potencijalom. Funkcionisanje ekspresiva u književnoumjetničkom diskursu Njegoševog jezika veoma je važno u praćenju kontinuiteta ove pojave na leksičkom planu.

Naša pažnja biće usmjerena ka imenicama pozitivne i negativne ekspresije u Njegoševom jeziku, potom ćemo ukazati na tipove leksičko-semantičkih grupa, njihovu funkcionalnost, kao i frekventnost s obzirom na parametar pola. Analiziraćemo kako je i koliko raspodjela grupa pozitivnih i negativnih leksema s obzirom na kriterijum pola uslovljena različitim faktorima – formom jezika, sferom opštenja, karakterom govora, socijalnim, kulturalnim kao i pragmatičkim faktorima. Korpus obuhvata 158 imenica pozitivne i negativne ekspresije – 111 za osobe muškog pola i 47 za osobe ženskog pola.

U analiziranom korpusu bilježimo jedinice sa kvalifikatorima: ekspresivno, figurativno, šaljivo, kolokvijalno, podrugljivo, prezrivo, pogrdno, ironično, hipokoristično, pejorativno koje čine emotivno leksičko značenje. To su imenice pozitivne ili negativne ekspresivnosti, koje se mogu grupisati po značenjima, tj. po osobinama ljudi koji su predmet pozitivne ili negativne ocjene.³⁹

³⁷ To su morfemska ekspresivnost, korelaciona gramatička ekspresivnost, transpoziciona, tautološka, sinonimska, funkcionalno-gramatička, semantičko-gramatička. Kada je riječ o sintaksičkoj ekspresivnosti, ona dolazi u formi oživljavanja starih konstrukcija, stvaranja novih spojeva, upotrebe stilskih figura, emocionalnih konstrukcija (upitnih i uzvičnih rečenica), eliptičnih rečenica, redundantnih sintaksičkih spojeva, rematske organizacije rečenice (reda riječi, inverzije) – Tošović 2007: 391.

³⁸ Korpus za naše istraživanje sačinjavaju primjeri iz *Rečnika Petra II Petrovića Njegoša*, knjiga I i II, u redakciji Mihaila Stevanovića i saradnika Milice Vujanić, Milana Odavića i Milosava Tešića, Beograd, 1983. U radu ćemo koristiti skraćenicu R I i R II i broj stranice odakle je primjer.

³⁹ Vidjeti detaljnije o tome i klasifikaciji u knjizi *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku* (Ristić 2004).

Na osnovu analiziranog materijala izdvojene su imenice za osobe muškog pola pozitivne ekspresivnosti kojima se imenuju ličnosti po:

moralnim i psihičkim osobinama:

mudrac (R I, 458), *perjanica* (R II, 22), *laf* (R I, 401), *divotnik* (R I, 156), *pravednik* (R II, 120), *pregalac* (R II, 131), *blagorodnik* (R I, 35), *klevret*⁴⁰ (R I, 348), *nebojša* (R I, 503), *pile* (R II, 25), *promislitelj*⁴¹ (R II, 183), *sunce* (R II, 361), *uzdanica* (R II, 427), *uzdižnik* (R II, 428),

društvenom položaju:

velikaš (R I, 66), *veličastvo*⁴² (R I, 67), *vitez* (R I, 80), *begajlija*⁴³ (R I, 16),

spoljnjem izgledu:

delija (R I, 153).

Imenice muškog pola negativne ekspresivnosti kojima se imenuju lica po:

moralnim i psihičkim karakteristikama:

bezobraznik (R I, 19), *bestidnjak* (R I, 23), *bogobojaznik* (R I, 41), *budala* (R I, 55), *varalica* (R I, 62), *vetrenjalo*⁴⁴ (R I, 70), *vikač* (R I, 77), *vrag* (R I, 100), *vjedogonja*⁴⁵ (R I, 83), *vuk* (R I, 108), *glupac* (R I, 119), *grešnik* (R I, 133), *đavo* (R I, 199), *zlikovac* (R I, 260), *zlica* (R I, 260), *zlotvor* (R I, 260), *zloumišljenik* (R I, 261), *izjelica* (R I, 280), *karatelj*⁴⁶ (R I, 341), *katil*⁴⁷ (R I, 343), *klevetnik* (R I, 348), *kopile* (R I, 366), *kopiljan* (R I, 366), *kot* (R I, 369), *kotilo*⁴⁸ (R I, 369), *krvopilac*⁴⁹ (R I, 376),

⁴⁰ Klevret, crkveno-ruski – onaj koji je kome privržen odan, privrženik (Njegoš 1983, R I: 348).

⁴¹ Promislitelj, srpskoslovenski, zast. Onaj koji se o svemu brine i razmišlja (Njegoš 1983, R II: 183).

⁴² Veličastvo, srsl. 1. veličanstvo, veličanstvenost, veličina; 2. plemenitost, uzvišenost; 3. (s prisvojnim zamjenicama Vaše, Njegovo i sl.) titula kojom su se oslovljavali vladari, carevi, veličanstvo (Njegoš 1983, R I: 67).

⁴³ Begajlija, turski – čovjek iz ugledne porodice, begović (Njegoš 1983, R I, 16); (Škaljić 1973: 129).

⁴⁴ Vetrenjalo – vjetropir, vjetrogonja (Njegoš 1983, R I: 70).

⁴⁵ Vjedogonja – prazn. duh vidovitog čovjeka koji napušta tijelo i bori se s drugim duhovima, braneći svoje mjesto i čineći zlo ljudima, koji se običo pojavljuje za vrijeme oluje (Njegoš 1983, R I: 83).

⁴⁶ Karatelj, crkv.-ruski – onaj koji osuđuje, koji kara, onaj koji kažnjava (Njegoš 1983, R I: 341).

⁴⁷ Katil, m (ar.) – ubica, krvnik. Tur. katil < ar. qatil. (Škaljić 1973: 400). Kod Skoka „krvnik” (balkanski turcizam arapskog porijekla) (Skok 1972: 446). Kod Njegoša ima značenje krvni neprijatelj, krvnik (Njegoš 1983, R I: 343).

⁴⁸ Kotilo, pej. porod, rod; potomstvo (Njegoš 1983, R II: 369).

krivokletnik (R I, 379), *krivosudnik* (R I, 379), *kurvić* (R I, 394), *laža* (R I, 397), *lakomjak*⁵⁰ (R I, 400), *lupež* (R I, 414), *magare* (R I, 422), *majmun* (R I, 423), *mamitelj* (R I, 427), *mutitelj* (R I, 460), *mučenik* (R I, 461), *mučitelj* (R I, 462), *nevježa*⁵¹ (R I, 505), *nevjernik* (R I, 505), *nevoljnik* (R I, 506), *nenavidac* (R I, 513), *nenavidnik* (R I, 513), *nesmislenik* (R I, 519), *nesrećnik* (R I, 520), *nečoeck* (R I, 523), *ništačojak* (R I, 529), *očajnik* (R I, 607), *paralaža* (R II, 17), *pašče* (R II, 21), *pjanica* (R II, 29), *povukuša*⁵² (R II, 48), *pogan* (R II, 49), *pohititelj*⁵³ (R II, 114), *pridvorica* (R II, 159), *proždirač* (R II, 178), *smutljivica* (R II, 315), *sramotnik* (R II, 331), *sramotnjak* (R II, 331), *staromodnik* (R II, 341), *strašljivac* (R II, 354), *strašljivica* (R II, 354), *tikva* (R II, 382), *tikvina* (R II, 382), *hulitelj* (R II, 481), *čudovište* (R II, 509),

spoljnem izgledu:

bogalj (R I, 40), *starčina* (R II, 341), *nakazanije*⁵⁴ (R I, 479),

društvenom polažaju:

*bego*⁵⁵ (R I, 17), *vlah*⁵⁶ (R I, 91), *vlaho* (R I, 91), *vlaše*⁵⁷ (R I, 91), *vlašić* (R I, 92), *gordovladac*⁵⁸ (R I, 125), *gospodičić* (R I, 127), *grenadier*⁵⁹ (R I, 133), *kavur*⁶⁰ (R I, 327), *kaurin* (R I, 343), *samozvanac* (R II, 252),

ponašanju, statusu, stavu, držanju:

⁴⁹ Kod Njegoša znači krvopija, krvnik, ubica (Njegoš 1983, R I: 376).

⁵⁰ Lakomjak, dijalek. lakom čovjek, lakomac (Njegoš 1983, R I: 400).

⁵¹ Nevježa, crkveno-ruski, neznalica (Njegoš 1983, R I: 505).

⁵² Povukuša, m. i ž. ulizica, poltron, vucarača (ona što se vuče za svakim, onaj što se vuče za svakim (Njegoš 1983, R II: 48).

⁵³ Pohititelj, crkveno-ruski, kradljivac, otimač (Njegoš 1983, R II: 114).

⁵⁴ Nakazanije, csl. nakaza (Njegoš 1983, R I: 479).

⁵⁵ Bego, hipokor. od beg, često stiha radi, ali i ironično upotrebljen (Njegoš 1983, R I: 17).

⁵⁶ Vlah, obično pogrdno, pripadnik hrišćanske vjere, hrišćanin (Njegoš 1983, R I: 91).

⁵⁷ Vlaše, pogrd. od vlah (Njegoš 1983, R I: 91).

⁵⁸ Gordovladac, kovanica gordi, oholi vladalac (Njegoš 1983, R I: 125).

⁵⁹ Grenadijer, njemački, visok, stasit vojnik, koji pripada odredu odabranih pješačkih jedinica (Njegoš 1983, R I: 133).

⁶⁰ Kaur, kaurin, m (pers.) – isto što i đaur. Pokatkad ova riječ označuje katolike ili Latine. Đaur, m (pers.) – nemusliman, nevjernik; hrišćanin. Tur. gaur, gavur, „pristalica Zoroastrove vjere, nevjernik, nemusliman, hrišćanin < pers. gebr „pristalica Zoroastrove vjere, nevjernik, pogan” (Škaljić 1973: 238, 393). Kod Njegoša tur. pogrdno, onaj koji ne vjeruje, nevjernik (Njegoš 1983, R I: 327).

bekrija (R I, 20), *beskućnik* (R I, 21), *varvarin* (R I, 62), *gazija*⁶¹ (R I, 111), *zulumčar* (R I, 266), *izgubnik* (R I, 277), *izrod* (R I, 285), *kokot* (R I, 356), *mrtac* (R I, 457), *prostak* (R II, 188), *tiranin* (R II, 383), *tvrdica* (R II, 374),

Za imenovanje osoba ženskog pola pozitivne ekspresivnosti izdvajamo sljedeće grupe po:

moralnim i psihičkim osobinama:

vijernica (R I, 77), *vjernica* (R I, 85), *duša* (R I, 196), *dušica* (R I, 197), *krasota* (R I, 372), *uzdižnica* (R II, 428), *muza*⁶² (R I, 459), *nimfa*⁶³ (R I, 527), *ruža* (R II, 238), *srna* (R II, 335),

spolnjem izgledu:

vila (R I, 77), *boginja* (R I, 41), *divotnica* (R I, 156), *mladika* (R I, 445), *mladičica* (R I, 445),

društvenom položaju:

banica (R I, 13), *gospođa* (R I, 128), *djeva* (R I, 161), *druga*⁶⁴ (R I, 189), *kaduna*⁶⁵ (R I, 329), *ljuba*⁶⁶ (R I, 416), *ljubovca* (R I, 418),

ponašanju, statusu, stavu, držanju:

*gracija*⁶⁷ (R I, 132).

Za imenovanje osoba ženskog pola negativne ekspresivnosti izdvajamo sljedeće grupe po:

moralnim i psihičkim osobinama:

vještica (R I, 89), *zlosretnica* (R I, 260), *krvopija* (R I, 376), *krvopijca*⁶⁸ (R I, 376), *kukavica* (R I, 391), *lisica* (R I, 407), *nevjerica* (R I,

⁶¹ Gazija, ar.-turski, heroj, junak, pobjednik (Njegoš 1983, R I: 111).

⁶² Muza, grč. boginja (Njegoš 1983, R I: 459).

⁶³ Nimfa, grč. mit. poluboginja u liku izrazito lijepe djevojke, vila (Njegoš 1983, R I: 527).

⁶⁴ Druga, 1. drugarica, prijateljica; 2. ona koja je kome ravna u nečem; parnjak, ženska osoba premac (Njegoš 1983, R I: 189).

⁶⁵ Kaduna, kada, kade, f (tur.) – gospođa, ugledna žena, dobra domaćica. Tur. kadin < tur. hatun, stariji oblik katun (u pers. hatun, u ar. hatun „žena). (Škaljić 1973: 371). Kod Skoka – kaduna (Vuk, 17. V.); 18. V. narodna pjesma, Bogišić; hipokoristik kada. Turska je riječ postala femininum prema gospođa (Skok 1972: 421). Kod Njegoša ugledna, otmena žena, gospođa, muslimanska žena (Njegoš 1983, R I: 329).

⁶⁶ Ljuba, narodski supruga (Njegoš 1983, R I: 416).

⁶⁷ Od it. grazia „veselje, radost“ (Skok: 321); Musić 1972: 148; Lipovac Radulović 1997: 108. Leksema je posvjedočena u crnogorskim govorima bez fonetskih varijanti (Tešić 2016: 112). Kod Njegoša ljepota s ljupkošću i finoćom, gracioznost (Njegoš 1983, R I: 132).

⁶⁸ Krvopijca, srsl. krvopija (Njegoš 1983, R I: 376).

505), *neznanija* (R I, 508), *nesložnica* (R I, 519), *rogoša*⁶⁹ (R II, 234), *sirota* (R II, 285), *fukara*⁷⁰ (R II, 465),

spoljnjem izgledu i uzrastu:

babetina (R I, 12), *bivolica* (R I, 24), *grdoba* (R I, 133), *ženetina* (R I, 212), *romica*⁷¹ (R II, 237),

društvenom položaju:

*vlahinja*⁷² (R I, 91), *kavurka*⁷³ (R I, 327), *kaurka* (R I, 343),

ponašanju, statusu, stavu, držanju:

gatalica (R I, 112), *kurva* (R I, 394), *naložnica*⁷⁴ (R I, 482), *proročica* (R II, 185).

Jezičko vrednovanje znači „pripisivanje ili odricanje kvaliteta, ili istovremeno i jedno i drugo”, a ostvaruje se direktno ili indirektno (Starčević 1998: 412). Pozitivna ili negativna atribucija karakteristika je direktnog vrednovanja, koje se ostvaruje pomoću punoznačnih riječi, odnosno sintaksema. Indirektno vrednovanje izražava se, takođe, kroz određenu leksiku, koja se ostvaruje kroz asocijacije, komparacije i druga stilsko-jezička sredstva (Starčević 1998: 414). Ocjenjivanje se ispoljava kao pozitivan ili negativan odnos prema prema realijama stvarnosti, objektivno se vrednuje kao dobro ili loše, a subjektivno kao odobravanje ili neodobravanje (Ristić 2004: 48).

Za jezičko vrednovanje po parametru pola važno je istaći i sociolekatsku dimenziju, jer se, sa jedne strane, u djelima javljaju riječi iz domena svakodnevne leksike, dok se na drugoj strani javlja veliki broj leksema koje imaju moć subjektivnog afirmativnog vrednovanja (Starčević 1998: 417).

U analiziranom korpusu registrujemo imenice pozitivne i negativne ekspresivnosti, koje se mogu grupisati po značenjima, tj. po osobinama ljudi koji su predmet pozitivne ili negativne ocjene. Upotreba imeničkih ekspresiva po parametru pola zasnovana je na stereotima o pozitivnom i negativnom vezanim za čovjeka ili ženu u crnogorskom društvu, a najčešće, kako nam pokazuje građa iz

⁶⁹ Rogoša, pogr. vještica, prokletnica (Njegoš 1983, R II: 234).

⁷⁰ Fukara, f. (ar.) – siromah, sirotinja. Tur. fukara < ar. pl. fuqara. (Škaljić 1973: 286). Kod Njegoša ima dva značenja 1. sirotinja; 2. prost svijet bez ugleda, masa naroda lošeg morala (Njegoš 1983, R II: 465).

⁷¹ Romica, fig. ona, onaj koji, kao slomljen brav, poteško ide, onaj koji je uvijek poslednji, najgori, najbeznačajniji (Njegoš 1983, R II: 237).

⁷² Vlahinja, obično pogrdno, ženska osoba hrišćanske vjere, hrišćanka (Njegoš 1983, R I: 91).

⁷³ Kavurka, pogrdno, žena kavur. nevjernica, hrišćanka (u govoru muslimana) (Njegoš 1983, R I: 327).

⁷⁴ Naložnica – milosnica, ljubavnica (Njegoš 1983, R I: 483).

Njegoševog jezika, za njihove moralne i psihičke osobine, zatim za društveni položaj, status, ponašanje, a manje za spoljašnji izgled. Ovi stereotipi karakteristični su za jezik piščevog vremena, a broj jedinica sa pozitivnom ekspresivnošću mnogo je manji od jedinica sa negativnom ekspresivnošću.⁷⁵ Ekspresivi sa značenjem moralnih i psihičkih osobina osoba muškog i ženskog pola su najbrojniji i pokazuju osobenosti crnogorskog mentaliteta, ali i kulturne navike govornika ovog podneblja. U Njegoševom jeziku bilježimo tako imenice sa negativnom i pozitivnom konotacijom visokog, povišenog i sniženog stepena.

Ekspresivi kojima se iskazuju opšte ocjene u smislu pozitivnog ili negativnog, a u vezi sa moralnim i psihološkim osobinama odlikuju se jakim stepenom ekspresivnosti i ukazuju na govorne postupke neuvažavanja, ruganja, prezira, vrijeđanja (*budala, đavo, kopile, kopiljan, kurvić, magare, majmun, pašće, čudovište krvopilac, paralaža, pogan; vještica, lisica, fukara, krvopija, povukuša* i sl.). Jedinice pozitivne konotacije ovog tipa (*laf, sunce, pile; duša, ruža, srce, nimfa* i sl.) ispoljavaju osobine uvažavanja, uljudnosti, učtivosti, divljenja, ljubavi itd. Pogrdna, pejorativna imena ovog tipa daju se osobama koja pokazuju primitivnost, glupost, dvoličnost, sklonost ka prevari i sl., dok se imenima pozitivne ekspresije imenuju osobe koje se odlikuju osobinama kao što su: plemenitost, dobrotu, mudrost, dobronamjernost i sl. Visok stepen negativne ekspresivnosti u Njegoševom jeziku pokazuju imenice kojima se iskazuje prezir i netrpeljivost prema suprotnoj strani kao i prema onim negativnim ljudskim osobinama koje se javljaju u odnosu na druge. U jezičkoj kompetenciji govornika Njegoševog jezika pogrdna, pejorativna imena daju se osobama koje ispoljavaju pokazane negativne osobine.

Nižim tonalitetom imeničke ekspresivnosti odlikuju se osobe čije se negativne ili pozitivne osobine ne ispoljavaju u odnosu na druge, već se više tiču same osobe kao nosioca takve osobine (Ristić 2004: 71). Ekspresivne imenice nižeg tonaliteta u Njegoševom jeziku uglavnom ukazuju na osobe koje se odlikuju sljedećim osobinama: plašljivost, kukavičluk, sporost, neodgovornost, neodlučnost, inertnost, glupost (*bogobojaznik, vjedogonja, vetrenjalo, mučenik, nevoljnik, očajnik, staromodnik, strašljivac, glupac, nevježa; kukavica, nevjerica, nesložnica, rogoša, strašljivica* i sl.), ili još nižeg stepena, kao: pričljivost, neskromnost, radoznalost, neodmjerenoost (*vikač, lakomjak, mamitelj, izjelica, nenavidac; neznanija, sirota*).

⁷⁵ O stereotipima u ekspresivnoj leksici i dominaciji negativnih ekspresiva vidjeti detaljnije u knjizi *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku* (Ristić, 2004).

Na drugoj strani, imenicama pozitivne ekspresije povišenog i sniženog tona ispoljavaju se osobine kao što su: dobronamjernost, osjećajnost, odlučnost, strpljivost, okretnost, tolerantnost, požrtvovanost i dr. (*mudrac, divotnik, pravednik, pregalac, nebojša, uzdižnik, promislitelj; dušica, uzdižnica, krasota*).

U Njegoševom jeziku učestalija su negativna vrednovanja osoba muškog pola, što pokazuju navedeni primjeri, a primjetne su lekseme visokog, povišenog i sniženog stepena vrednovanja (*bezobraznik, bestidnjak, varalica, zlica, zlotvor, karatelj, katil, kot, kotilo, krivokletnik, krivosudnik, laža, mutitelj, nesmislenik, ništačojak, pjanica, pridvorica, proždirač, bogalj, tikva, bekrija, gazija, zulumčar, kokot, mrtac, grenadier, hulitelj*).

Negativan/pozitivan odnos prema ženi vidljiv u analiziranom korpusu proizilazi iz društvenog položaja žene u patrijarhalnoj kulturi. Naša analiza pokazuje da je približan broj primjera sa pozitivnom i negativnom konotacijom. Žena je kvalifikovana kao: *zlosretnica, smutljivica, babetina, bivolica, grdoba, kurva, naložnica, proročica*, ali i kao: *duša, dušica, krasota, nimfa, vila, boginja, divotnica, mladika, banica, djeva, druga, ljuba, gracija*. Ovakav odnos prema ženi uslovljen je etno-kulturološkim prilikama, socijalnim, psihološkim, ali i surovim, teškim životom, podređenim patrijarhalnim položajem žene u odnosu na muškarca (Tepavčević 2015: 348).

Kriterijum pola bitan je i za funkcionisanje ekspresiva u leksičko-semantičkim grupama. Na to ukazuje i frekventnost ekspresiva u pojedinim leksičko-semantičkim grupama⁷⁶. Produktivnost ekspresiva za imenovanje muške osobe u odnosu na žensku uslovljeni su brojnim faktorima – socijalnim, kulturalnim, psihičkim, pragmatičkim, ali i patrijarhalnim položajem, jer u takvom dosta zatvorenom društvu, nije bilo mjesta za emocije i zato što su žene bile „uzgredna pojava u muškoj istoriji pobjedničkih ratova i osvajanja” (Tepavčević 2018: 241, 245). Ovakva raspodjela utiče i na dominaciju negativnih osobina, a što bi bila odlika muškog „grubog” govora, za razliku od ženskog govora „po kojima je žena u skladu sa patrijarhalnom tradicijom obavezna na autocenzuru i suzdržanost u komunikaciji” (Ristić 2004: 164). Na taj podređen i zapostavljen status žene u crnogorskim kulturnim i društvenim prilikama ukazuju leksički ekspresivi i drugim svojim

⁷⁶ Ovakvo istraživanje na savremenom korpusu srpskog jezika na primjeru imena koja se daju osobama po njihovim fizičkim karakteristikama potvrđuje da je broj ekspresiva za osobe muškog pola uvijek veći nego za osobe ženskog pola, što je zapravo pokazatelj kontinuiteta u razvoju ekspresivne leksike (Ristić 2004: 151, 163).

karakteristikama. Sudeći prema većem broju ekspresiva za osobe muškog pola, glavni akteri tih radnji i zbivanja su muškarci, jer se oni javljaju i u ulozi govornika ali i u ulozi predmeta komunikacije. Ipak, patrijarhalna norma interakcije obavezuje muškarce na tolerantniji odnos prema nježnijem polu bilo da se javljaju u ulozi sagovornika ili objekta komunikacije, a što rezultira i znatno manjim brojem pogrdnih naziva za žene u analiziranoj građi.

Vješt piščev postupak da šaljivim tonom, često i duhovitim književnim eksperimentom pojača ekspresivnost i dinamičnost situacije, omogućava njegovim junacima da spontano govore o svojim afektivnim stanjima. Humoristički efekat imeničkih ekspresiva Njegoš pojačava upotrebom odgovarajućih zoonima: muška osoba (*pile, vuk, magare, majmun, pašče, kokot*) ženska osoba (*srna, lisica, bivolica*); mitoloških bića (za muške osobe – *vrag, đavo, čudovište, vjedogonja*; za žene – *muza, nimfa, vila, boginja, vještica*), fitonima (*tikva, tikvetina*).

Većina primjera, kako nam pokazuje korpus, reprezentuju ekspresivnu leksiku opšteg idioma, što je s obzirom na društveni ambijent i očekivano. Ipak, određeni primjeri pokazuju lokalnu i idiolekatsku obojenost, kakvi su primjeri (*katil, klevret* i sl.). Manji broj ekspresiva dijalekatskog, idiolekatskog i arhaičnog karaktera funkcionise na stilskom planu više kao sredstvo za karakterizaciju Njegoševih junaka i ambijenta.

Vidjeli smo da većina ekspresiva pripada grupi sa negativnim moralnim i psihičkim osobinama, tako da se taj leksički sloj u Njegoševom jeziku javlja kao glavni nosilac karakteristika ekspresivnosti.⁷⁷ Kada je riječ o ekspresivima spoljašnjeg izgleda, broj ekspresiva za ženske osobe je veći od osoba muškog pola. Ristić smatra da je ova grupa najpodložnija promjenama budući da manji broj čini nepromjenljivo jezgro koje se prenosi kroz vrijeme, a većina se smjenjuje generacijski (Ristić 2004: 167). Nastaju po ustaljenim tvorbenim modelima aktualizujući parametre lijepog ili ružnog (žena je *vila, boginja, divotnica, mladika, mladičića; babetina, bivolica, grdoba, ženetina, romica* ili za muške osobe – *delija; bogalj, starčina, nakazanije*).

Polarizacija po polu neutralisana je u nekim grupama ekspresivnih imena, pa tako bilježimo određen broj zajedničkih negativnih i pozitivnih osobina (*varalica, zlica, nevježa, povukuša, krvopija, smutljivica, strašljivica, tvrdica* i dr.). Emocionalne komponente su u takvim slučajevima kontekstualno uslovljene, pa se

⁷⁷ Vidjeti o tome detaljnije u istraživanjima Stane Ristić (Ristić, 2004).

na osnovu konteksta utvrđuju nijanse pozitivnog ili negativnog vrednovanja za osobu muškog ili ženskog pola.

Za Njegošev jezik karakteristična je upotreba i pejorativnih ekspresiva čime se osim ekspresivnosti postižu i dodatni stilski efekti. Takva piščeva „igra skrivanja“ pravih namjera govornika zabilježena je u primjerima *kotilo*, *tikvina*, *babetina*, *bivolica*, *ženetina*.

Da zaključimo.

Imajući u vidu važnost određenih parametara za funkcionisanje imeničkih ekspresiva, prije svega parametar pola, izdvajanje psihičkih i fizičkih osobina, kao i društvenog položaja, ponašanja, statusa, razmatrali smo kako se aktualizuju te karakteristike imeničkih ekspresiva u Njegoševom književnom opusu.

Analiza imeničkih ekspresiva pozitivne i negativne ocjene osoba muškog i ženskog pola na korpusu Njegoševog jezika pokazuje semantičku izdiferenciranost i frekventnost određenih leksičkih grupa. Paradigmatska uređenost ekspresiva za osobe muškog ili ženskog pola određena je leksičkosemantičkim grupama u opoziciji pozitivno negativno sa ukazivanjem stepena ekspresivnosti – od visoke do snižene.

Većina primjera u ispitivanom korpusu odnosi se na negativne osobine, što ukazuje da je taj leksički sloj najtipičnije sredstvo emocionalne ocjene. Evidentna je i kvantitativna dominacija ekspresiva za osobe muškog pola.

Ekspresivi sa značenjem moralnih i psihičkih osobina ukazuju na kulturne navike i osobenosti mentaliteta govornika i najbrojniji su u Njegoševom jeziku. Sa druge strane, ekspresivi koji se odnose na spoljni izgled ili izgled nekog dijela tijela koji odstupaju od stereotipa o uobičajenom izgledu, što se s obzirom na muški ili ženski pol smatra lijepim odnosno ružnim, malobrojni su u analiziranoj građi.

Većina imeničkih ekspresiva iz navedenih Njegoševih primjera potvrđuje se u ulozi stabilnog leksičkog sloja, a njihova akumulacija, čuvanje i funkcionisanje doprinosi proširivanju, bogaćenju tvorbenih, semantičkih i dr. potencijala jezika.

U domenu polarizacije ekspresiva po parametru pola Njegošev jezik ne razlikuje se mnogo od drugih tipova ekspresiva⁷⁸. Ipak, iskazivanje određenih vredonosnih stavova posljedica je ne samo individualnog već i socijalnog, tradicionalnog, pa i kulturnog modela.

⁷⁸ Vidjeti detaljnije o proučavanjima ekspresiva kod drugih pisaca i crnogorskih govora u našim radovima (Tepavčević 2010, 2014, 2015, 2017).

Tako je odnos prema ženi uslovljen prije svega etno-kulturološkim prilikama crnogorskog podneblja, socijalnim, psihološkim, ali i surovim, teškim životom, podređenim patrijahalnim položajem žene u odnosu na muškarca.

Funkcionalno-stilske, stilematске osobnosti ekspresivne leksike analizirane na korpusu Njegoševih djela pokazuju da jezik jednog književnog djela i pisca, bez obzira na sve njegove umjetničke osobnosti, odražava i reprezentuje opšte stanje jezika njegovog vremena i predstavlja interesantan korpus za ispitivanje različitih jezičkih pojava, pa i ekspresivnosti.

Literatura:

- Dragičević, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007.
- Katnić-Bakaršić, Marina. *Lingvistička stilistika*. Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development Electronic Publishing Program, 1999.
- Lipovac – Radulović, Vesna. *Romanizmi u Crnoj Gori. Budva i Paštrovići*. Novi Sad: Matica srpska, 1997.
- Musić, Srđan. *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1972.
- Ristić, Stana. *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2004.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I – III*. Zagreb: JAZU, 1970–1973.
- Starčević, Zoran. „Lingvističko vrednovanje žene i struktura diskursa u poslovici i reklamii“. *Srpski jezik*. III (1998): 409–425.
- Stevanović, Mihailo. *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*. Knj. I i II. Beograd – Titograd – Cetinje: Srpska akademija nauka i umjetnosti, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Obod, 1983.
- Škaljić, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost: 1973.
- Tepavčević, Ivan. „Jedan pogled na položaj žene u Crnoj Gori u XIX i početkom XX vijeka“. *Folia Linguistica et Litteraria*. 21 (2018): 237–249.
- Tepavčević Miodarka. „Ekspresivna leksika u govorima durmitorskog kraja“. Zbornik radova sa VI naučnog skupa: *Na izvoru Vukova jezika*. Žabljak, 30–31. VI 2009. Zabljak, 2010: 19–58.
- Tepavčević, Miodarka. „Neke morfološko-sintaksičke karakteristike imeničkih i glagolskih leksema u djelima Branka Ćopića.“ Treći

- Ćopićev simpozijum: *Ćopićevo modelovanje realnosti kroz humor i satiru*. Ed. Branko Tošović. Banjaluka, 5–7. IX 2013. Grac – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2014: 477–495.
- Tepavčević, Miodarka. „Imenice pozitivne i negativne ocjene po parametru pola u Ćopićevom jeziku“. Četvrti Ćopićev simpozijum: *Žena – muškarac: dva svijeta, dva motiva, dva izraza u djelima Branka Ćopića*. Ed. Branko Tošović. Grac – Banjaluka, 4–6. IX, 2014. Grac – Banja Luka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2015: 341–352.
- Tepavčević Miodarka. „Leksičko-semantičke osobenosti omladinskog žargona u Ćopićevom jeziku“. Peti Ćopićev simpozijum: *Djetinjstvo, mladost i starost u Ćopićevom stvaralaštvu*. Banjaluka, 4–5. IX 2015. Grac – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Svet knjige, 2017: 287–299.
- Tešić, Ana. *Romanizmi u narodnim govorima Stare Crne Gore i Brda*. Doktorska disertacija. Beograd: 2016.
- Tošović, Branko. „Ekspresivnost.“ *Stil*, 3 (2004): 25–61.
- Tošović, Branko. „Neke tendencije u ekspresivnoj sintaksi glagola.“ *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. 71–72 (2007): 391–404.

TYPES OF EXPRESSIVE NOUNS AND STRUCTURES OF THEIR MEANING IN THE LANGUAGE OF PETAR II PETROVIĆ NJEKOŠ

This paper explores the expressive lexicon of Njegoš's language, and the phenomenon of the expressives in historical perspective. We will analyze the nouns of positive and negative expressions, and indentify the types of lexical-semantic groups, their functionality and frequency based on gender parameter.

Key words: Lexis, Expressives, Noun, Petar II Petrović Njegoš.